

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЛЬОТНИЙ КОЛЕДЖ**

**Циклова комісія соціально-гуманітарних, філологічних дисциплін та
фізичної підготовки**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**навчальної дисципліни «Основи філософії, соціології та релігієзнавства»
вибіркових компонент освітньо-професійної програми
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти**

173 Авіоніка

За темою № 3 – Теорія пізнання. Учення про істину.

Кременчук 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 22.02.2024_№ 2

СХВАЛЕНО

Методичною радою
Кременчуцького льотного
коледжу Харківського
національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 17.01.2024_№ 6

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 22.02.2024_№ 2

Розглянуто на засіданні циклової комісії соціально-гуманітарних дисциплін та фізичної підготовки, протокол від 05.01.2024 №14

Розробник: викладач циклової комісії соціально-гуманітарних дисциплін та фізичної підготовки, спеціаліст вищої категорії Хомяк О.В.

Рецензенти:

1. Викладач Кременчуцького національного університету ім.М.Остроградського, к.пед.наук, доц., доцент кафедри психології, педагогіки та філософії Сошенко С.М.
2. Викладач циклової комісії соціально-гуманітарних дисциплін та фізичної підготовки Кременчуцького льотного коледжу ХНУВС, к.пед.н, викладач вищої категорії Кірюхіна М.В.

План

1. Пізнання як відображення дійсності.
2. Емпіризм та раціоналізм.
3. Роль відчуттів в процесі пізнання.
4. Роль абстракції в процесі пізнання.
5. Вчення про істину.
6. Практика – критерій істини.

Рекомендована література:

Основна:

1. Кремінь В.Г. Філософія: Підручник.- Харків. 2009.
2. Петрусенко В.Л. Філософія: Курс лекцій. Навч-методич. посібник.- Київ.2001.
3. Братенші В.Д. Основи філософських знань: Навч. посібник.- Кременчук. 2009.
4. Арутюнов В.Х. Релігієзнавство: Навч. посібник.- Київ.2001.
5. Лубський В.І. Релігієзнавство: Підручник. – Київ. 2003.

Допоміжна:

1. Бичко І.В. Філософія: Навч. посібник. - Київ.2002.
2. Заїченко Г.А. Філософія: Підручник. – Київ.2005.
3. Горак Г.І. Філософія: Навч. посібник. – Київ.2002.
4. Бублик С.А. Релігієзнавство: Навч. посібник. – Київ.2000.
5. Колодний А. Академічне релігієзнавство: Підручник. – Київ. 2000.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. Сайт Українського філософського фонду <http://www.philosophy.ua>
2. Електронна бібліотека “psylib” (психологія, філософія, релігія, культурологія, методологія та ін.) <http://www.psylib.kiev.ua>
3. Сайт видавництва “Свічадо” (Історія релігії, переклади Отців Церкви, християнська художня література, богословська та богослужбова література, філософія, психологія, етика та ін.) <http://www.svichado.com>
4. Електронна бібліотека кафедри філософії та методології науки філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка <http://www.philsci.ua>
5. Веб-сторінка д.філос.н., завідувача відділу філософії культури, етики та естетики Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України Євгена Бистрицького <http://www.bystrytsky.org>

Текст лекції

1. Пізнання як відображення дійсності.

На питання, що таке знання відповісти нелегко. І цю думку виразно сформулював Гетевський Фауст:

*„Что значит знать? Вот в чем вопрос.
На этот счет у нас не все в порядке.
Немногих, проникавших в суть вещей
И раскрывавших всем души скрижали,
Сжигали на кострах и распинали,
Как вам известно, с самых давних дней...”*

І чи не тому пушкінський Євг. Онегін говорить:

*„Мы все учились понемногу:
Чему-нибудь и как-нибудь...”*

Всі матеріалісти виходять з того, що пізнання являє собою особливу форму відображення дійсності. В чому ж ця особливість?

Ми вже знаємо, що відображення – це загальна властивість матерії, а свідомість – вища форма відображення. З цього виходить, що не на всіх рівнях відображення існує свідомість. Вона виникає лише з появою людини.

Всі знання, якими ми володіємо, відносяться або ж до певних явищ і процесів, або ж до певних дій і видів діяльності.

Говорячи, що нам необхідно скласти або перемножити два числа, ми повинні знати не тільки що таке „число”, але й як виконувати ці дії.

Тобто ми користуємося поняттями. Знання завжди висловлюються в мові у вигляді слів чи груп слів, з допомогою яких формуються поняття.

Тому, говорячи, що наші знання відображують дійсність, ми маємо на увазі особливу відповідність понять і суджень (висловлювань) явищам оточуючого світу і певним діям людини.

Це значить, що певним поняттям відповідають цілком певні властивості і відносини між явищами і процесами об'єктивної дійсності.

Це значить також, що з допомогою певних суджень ми можемо описати і розпізнати цілком певні властивості та відносини між явищами і процесами об'єктивної дійсності.

Це, нарешті, значить, що, формулюючи певні правила діяльності, віддаючи або одержуючи накази і розпорядження, ми знаємо (розуміємо), які дії або вчинки слід або не слід робити, щоб досягти тих чи інших цілей (намірів).

Саме такий зміст твердження, що наші знання являються відображенням об'єктивної дійсності.

Знання не існують самі по собі. Вони являють собою результат особливого процесу – процесу пізнання, або пізнавальної діяльності людини.

Отже для того, щоб вірніше зрозуміти сутність знань, щоб відповісти на питання, що значить *знати*, необхідно вивчити процес пізнання, його джерела та основні етапи.

2. Емпіризм та раціоналізм.

Питання про джерела наших знань обговорювалося в історії філософії з глибокої давнини.

Демокріт і *Епікур* стверджували, що знання – це результат впливу матеріальних атомів на наші органи чуттів.

Ідеаліст *Платон* порівнював їх з тінями фігур на задній стінці печери, в яку ув'язнено людину.

В Новий час в дискусіях про джерело знань виразно оформилися два основні напрямки: *емпіризм* та *раціоналізм*.

Прихильники *емпіризму* (від грецьк. *emperia* – досвід) вважали, що джерелом знань виступають відчуття і побудований на них досвід.

Основна теза емпіризму: „Немає нічого в розумі, чого б не було раніше у відчуттях”. На що раціоналіст **Лейбніц** добавляв: „Крім самого розуму”.

Прихильники *раціоналізму* (лат. *rationalis* – розумний) вважали, що знання породжуються самим людським розумом, самою здатністю до мислення, яка з самого початку властива людині.

3. Роль відчуттів у процесі пізнання.

Відчуття виникають в результаті впливу об’єктів зовнішнього світу на наші чуттєві органи.

Розмірковуючи, наприклад, над процесом виникнення зорового образу, ми приходимо до висновку: зоровий образ існує в мозку людини, отже він суб’єктивний.

Але одночасно внаслідок багаточисленних перетворень матеріальних світових хвиль, які відображаються поверхністю речей, отриманий в мозку образ суворо відповідає саме даному об’єкту, допомагає відрізнити його від усіх інших. В цьому розумінні ми і говоримо, що зорове відчуття є відображенням об’єктивної речі.

Характеризуючи роль відчуттів в процесі пізнання, можна прийти до висновку, що відчуття є суб’єктивний образ об’єктивного світу і разом з тим перетворення енергії зовнішнього подразнення в факт свідомості.

Другий важливий висновок полягає в тому, що характер відчуттів залежить не тільки від устрою зорового апарату, але й від їх взаємодії. Сама ж взаємодія здійснюється у формі практичної матеріальної діяльності і без неї взагалі не приводить до формування правильного образу речі.

Таким чином, відчуття дають нам вихідну, початкову інформацію про відображені об’єкти. Але залежить вона не тільки від особливостей об’єктів і нашої нервової системи. Важливий внесок у формуванні відчуттів робить досвід людини, суспільна практика, вся культура, що склалася історично і збагачує історичний розвиток.

4. Роль абстракції в процесі пізнання.

Для того, щоб зрозуміти, а тим більш перебудувати світ, людині явно недостатньо лише одних відчуттів і чуттєвих образів.

По-перше, ми не можемо передати іншому свої відчуття, а можемо лише розповісти про них. По-друге, є знання, які неможливо одержати лише з допомогою чуттєвого сприйняття. (Не можна відчувати число, історичний процес, багато видів матерії тощо).

Для того, щоб виробити складні знання про світ в цілому і процеси, які в ньому відбуваються, щоб передавати, зберігати і створювати нові знання, нам необхідні *поняття* та пов'язані з ними *логічні процеси*.

Процес створення понять часто називають *процесом абстрагування*, а поняття тому називають також *абстракціями* (від лат. *abstractio* – виділення, відволікання).

Процес абстрагування проходить кілька етапів.

На *першому етапі* відбувається немов би групування різноманітних предметів, що викликають схожі відчуття і чуттєві образи.

На *другому етапі* ми немов би порівнюємо, ототожнюємо різноманітні відтінки, або варіанти однієї і тієї ж ознаки (прикмети).

(Наприклад, всі відтінки одного кольору).

На *третьому етапі* ми немов би закріплюємо висвітлені властивості та відносини в „чистому”, так би мовити, ідеальному вигляді, в якому в самій природі або суспільстві вони можливо і не зустрічаються.

Тому цей етап іноді називають *процесом ідеалізації*.

На *четвертому етапі* виділені властивості закріплюються в мові. Це *етап найменування*.

Так виникає поняття, висловлене в мові. Сукупність речей, яких воно стосується, утворює його *значення*, а властивості або відносини, закріплені і визначені в понятті, утворюють його *зміст*.

Абстракції, як і відчуття, являють собою відображення об'єктивної дійсності. В реальному житті вони виробляються і уточнюються на протязі тривалого часу. Їх вихідним, начальним пунктом являються відчуття і чуттєві образи.

Але абстракції, на відміну від них, відображують не тільки і не стільки зовнішню, чуттєво сприйнятту сторону матеріальних речей і процесів, скільки їх внутрішні зв'язки і відносини, недоступні безпосередньому чуттєвому сприйняттю.

Тому ми і говоримо, що абстракції відображують дійсність глибше, вірніше, повніше. В цьому їх головне призначення.

5. Вчення про істину.

В процесі пізнання ми користуємося не ізольованими, а взаємозв'язаними поняттями. Цей взаємозв'язок здійснюється за допомогою суджень та умовиводів. Користуючись ними, ми щось стверджуємо або заперечуємо.

Умовивід – це ланцюжок суджень, побудованих так, що одне з них за законами логіки виходить з другого.

Для того, щоб відрізнати судження, які правильно, правдиво відображують світ, від тих, що відображують його невірно, ми користуємося особливими поняттями: *істина і неправда (хибність)*. Що ж таке істина?

Питання складне і являється однією з центральних проблем теорії пізнання (гносеології). По-різному воно вирішується в ідеалістичній та матеріалістичній філософії.

Так, **Аристотель** вважав, що істина – це достовірні знання. **Платон** вбачав істину у відповідності наших знань вічним та незмінним ідеям. **Гегель** бачив істину у відповідності наших знань абсолютному духу, абсолютній ідеї.

Діалектичний матеріалізм бачить істину у відповідності наших знань об'єктивному матеріальному світу.

Виникає питання: як знайти цю відповідність?

Якщо мірилом, або критерієм являються відчуття, то виникає багато труднощів, адже відчуття часто бувають хибними.

Якщо ж критерій істини шукати в самому людському розумі, то це рано чи пізно приводить до ідеалізму.

Діалектичний матеріалізм висунув принципово нове вчення про істину.

Поняття, судження та умовиводи про оточуючий світ являються не тільки відображенням цього світу, але й продуктом нашої розумової діяльності.

Отже, в знаннях є щось залежне від людини, яка їх виробляє, тобто *суб'єкта пізнання*.

Оскільки ж вони відображують об'єктивний світ, то в них міститься і такий зміст, який ні від людини, ні від людства не залежить, а отже, залежить тільки від об'єктивного світу. Саме цей зміст наших знань і уявлень, який не залежить ні від окремої людини, ні від людства в цілому, а залежить тільки від об'єктивного світу, ми називаємо *об'єктивною істиною*.

(Наприклад: Вода закипає при нормальному тиску при $t^{\circ} 100^{\circ}\text{C}$. Можна градуси визначати по шкалі Фаренгейта або Реомюра. Але сам факт, що вода закипить, від людини не залежить.)

Істинне знання, як і сам об'єктивний світ, розвивається за законами діалектики. Тому об'єктивна істина також розвивається. З кожним новим відкриттям її повнота зростає.

Форму визначення об'єктивної істини, що залежить від конкретних історичних умов і характеризує ступінь її точності, достовірності і повноти, яка досягнута на даному рівні пізнання, називають *відносною істиною*.

Таким чином, весь розвиток людського пізнання, в т.ч. і науки, є постійна зміна одних відносних істин іншими, які більш повно і точно відображують об'єктивну істину. Процес пізнання є все більш повне і точне пізнання об'єктивної істини.

Зовсім повне, точне, всебічне, вичерпне знання про будь-яке явище називають *абсолютною істиною*.

Часто запитують, а чи можна досягти абсолютної істини? Агностики взагалі заперечують її існування.

І все ж абсолютна істина існує. Її слід розуміти як ту межу, ту мету, до якої прагне людське пізнання. Кожна відносна істина – це сходинка, крок, що наближає нас до цієї мети.

Отже, абсолютна і відносна істини – це тільки різні рівні, або форми *об'єктивної істини*. Чим вищий рівень нашого пізнання, тим більше ми наближаємося до абсолютної істини. Але процес цей може тривати нескінченно.

6. Практика – критерій істини.

Важливою різновидністю людської діяльності виступає *практика*.

Вона представляє собою чуттєву матеріальну діяльність, що спрямована на перетворення оточуючого світу, природи і суспільства, лежить в основі всіх різновидностей суспільної та духовної діяльності, в т.ч. і процесу пізнання. Отже практика включає в себе не тільки процес праці, але і всю суспільну діяльність людей.

Важливим революційним внеском діалектичного матеріалізму в теорію пізнання являється осмислення основоположної ролі практики в пізнавальній діяльності, відкриття того, що саме практика робить можливою цю діяльність і дозволяє відокремити істинне знання від неправдивого.

Практика виступає не тільки як джерело здобуття знань, не тільки як основа їх розвитку, але і як засіб перевірки істинності наших знань, тобто як критерій істини.

В.Ульянов писав: „Від живого споглядання до абстрактного мислення і від нього до практики – такий діалектичний шлях пізнання істини...”

Таким чином, живе споглядання, абстрактне мислення і практична перевірка одержаних знань утворюють основні сходинки процесу пізнання.